

Critical discourse analysis of the poems of Salman Harati in the two collections "From the Green Sky" (Az Aseman-e Sabz) and "A Door to the House of the Sun" (Dari be Khaneh-ye Khorshid) based on Norman Fairclough's theory

Fakhr al-Din Gowhari¹ and Khodabakhsh Asadollahi²

1. Corresponding Author, PhD Student in Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Ardabil, Ardabil, Iran. Email: fgohari1553@gmail.com
2. Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Ardabil, Ardabil, Iran. Email: asadollahi@uma.ac.ir

Article Info	ABSTRACT
<p>Article type: Research Article</p> <p>Article history: Received 19 Nov 2025 Received in revised form 05 Jan 2026 Accepted 25 Jan 2026 Published online 21 Mar 2026</p> <p>Keywords: Harati, critical discourse analysis, image, Fairclough.</p>	<p>This article examines the relationships of power, identity, and ideology in the poems of Salman Harati (1959) in his two collections, "From the Green Sky" (Az Aseman-e Sabz) and "A Door to the House of the Sun" (Dari be Khaneh-ye Khorshid), with an emphasis on the theory of Norman Fairclough (1941). This research, by analyzing Harati's poems at the three levels of description, interpretation, and explanation, endeavors to investigate how power structures in the global arena and the nascent ruling ideology in society are reflected and critiqued. Salman Harati (1959) is considered one of the foremost figures of the poetry of the Islamic Revolution. His poetry is committed, sincere, and unpretentious. With very simple verses, Harati presents invaluable human values and profound spiritual concepts, and his poems are often social in nature. The findings indicate that Harati, employing his poetic language, undertook to elucidate the social, cultural, and political issues of his time. Through the presentation of specific images and symbols, he critiqued inequalities and social harms. At the descriptive level, this research analyzes the extent of Harati's influence on and from critical discourse. By comparing the themes and linguistic methods of Harati's poems with Fairclough's theory, this study articulates how language serves as an irreplaceable tool for expressing dissatisfaction and seeking social justice, reflecting the social and political discourses shaped within their specific historical and cultural context.</p>
<p>Cite this article: Gowhari, F., & et al. (2026)., Critical discourse analysis of the poems of Salman Harati in the two collections "From the Green Sky" and "A Door to the House of the Sun" based on Norman Fairclough's theory. <i>Journal of International Studies of Resistance</i>, 1 (1). 56-76. DOI: https://doi.org/10.22091/jisr.2025.14380.1006</p>	
	<p>© The Author(s) DOI: 10.22091/jisr.2025.14380.1006</p>
<p>Publisher: University of Qom</p>	

EXTENDED ABSTRACT (OpenAI, 2025)

Introduction

Discourse analysis is an interdisciplinary field that has entered the social sciences, political science, and literature in recent decades. It is rooted in interpretation, hermeneutics, linguistics, and the critical literary movement. Critical discourse analysis emphasizes examining who uses language, in what situation, and for what purpose. Theorists such as Brown, Yule, and Fairclough have contributed to establishing discourse analysis theory. In Fairclough's approach, texts are analyzed at three levels: description, interpretation, and explanation. Many literary works reflect the personal, social, and political environment of their time. The life and social circumstances of poets, consciously or unconsciously, influence their creations. A society's progress or regression is shaped by its beauties and ugliness, agreements and conflicts, and the prominence or marginalization of religion. Poets express either approval or criticism of the existing situation in their works.

Salman Herati, a poet, pays attention to both meaning and thought as well as to alliteration and imagery; in other words, imagery serves his poetic theme and thought. He portrays his poetic themes and images within the social and human sphere. The themes of his poems include concepts such as patriotism, waiting, war and struggle, epic, charity, martyrdom, nature, resistance, Ashura, birthdays, and religiosity. The structural diversity of Herati's poems stems from his unique poetic creativity. In his poetry, nature plays a significant role in creating symbols, largely due to his birth and growth within nature. His poetry's depiction of nature arises from his imagination and sensory perception.

Norman Fairclough's method is critical due to its attention to power relations in discourse and its focus on ideology; compared to other analytical methods, it provides a better explanation of the relationship between text and society. Kress's approach shows great interest in describing, analyzing, and theorizing about semiotic media, especially visual media. Van Dijk attempts to use the term "critical discourse studies" instead of "critical discourse analysis" to refer to critical approaches to discourse. Fairclough, using this approach, explains how meaning and wording relate within the linguistic structure of discourse. He clarifies how words and linguistic combinations reflect ideology, power structures, and political relations, and how the discourse producer, consciously or unconsciously, reveals their political and ideological tendencies and beliefs in words and sentences. Political and social conditions have a two-way relationship with the text; therefore, discourse is said to both shape the context and be shaped by contextual factors.

Research Questions

- A. What is critical discourse analysis, and how can it contribute to the analysis of Salman Herati's poetry?
- B. What are the characteristics of Norman Fairclough's approach in analyzing literary texts, and how can it be applied to Herati's poetry?
- C. Has Salman Herati been able to develop a deeper understanding of social and cultural issues in his poems?
- D. What are the cultural and social implications of using imagery in Herati's poetry?

Theoretical foundations of research

Critical Discourse Analysis is an interdisciplinary approach that emerged from the mid-1960s in various fields such as linguistics, anthropology, sociology, and social sciences (Fairclough,

2000: 7). Norman Fairclough, a prominent theorist in this field, defines discourse as a linguistic action in relation to other parts of society, providing a platform for the emergence of social concepts (Khosraviniak, 2018: 79). In this framework, the central concepts of power and ideology play a fundamental role, but the focus is on the misuse of domination that leads to the superiority of some groups over others. In this context, Van Dijk states, "Dominant power compels subordinate groups to perform actions as if these actions were natural, normal, or simply based on agreement and consensus" (Van Dijk, 2003: 113). Fairclough believes that discourse has a reciprocal relationship with social structures and ideological processes, and through its analysis, one can move from the level of description to the level of explanation.

Fairclough's three-dimensional model forms the main framework of this approach and considers every instance of language use as a communicative event analyzed at three levels (Fairclough, 2000: 98). The first level is "description," which examines the linguistic features of the text, including lexical, syntactic, and semantic structures. The second level is "interpretation," which analyzes how the text is understood by audiences, considering their background knowledge, presuppositions, and beliefs. The third level is "explanation," which examines the text's impact on social structures and how power relations and ideologies are formed, established, or changed. Fairclough emphasizes that "there is a meaningful link between the specific features of texts, the ways texts are connected and interpreted, and the nature of social practice" (Fairclough, 2000: 98).

According to Fairclough, these three levels are interconnected within three main dimensions: "text" (linguistic structure), "discursive practice" (the process of text production and consumption in social and cultural context), and "social practice" (broader social structures, institutions, and norms) (Fairclough, 2000: 97-98). In this view, language is not merely a communicative tool but a social action that can reproduce or challenge domination, inequality, and ideology. Fairclough's three-dimensional model, with its holistic approach, enables the simultaneous analysis of linguistic features, discursive processes, and social structures, leading to a deeper understanding of how power is reproduced or changed in society through language.

Methodology

This article analyzes two poetry collections, "From the Green Sky" and "A Door to the Sun," based on Norman Fairclough's critical discourse analysis approach. First, the general and central topics of discussion are identified, then illustrative examples are selected from the two respective poetry collections. The main work of the research is carried out using a descriptive-analytical method based on these examples.

Results

Norman Fairclough's theory, due to its comprehensive capacity to examine discourse at both micro and macro levels, possesses the necessary comprehensiveness for understanding and analyzing poetic images. In other words, in light of this theory, poetic images can be simultaneously analyzed and examined from both rhetorical and social perspectives. A critical discourse analysis of Salman Herati's poems in the two collections "From the Green Sky" and "A Door to the Sun," using Norman Fairclough's theory, reveals the linguistic depth and complexity of this poet in conveying social and cultural concepts. By employing specific vocabulary and imagery, Herati not only depicts his personal feelings and experiences but also critiques and examines social, political, and environmental issues.

According to Fairclough's approach, it can be understood that language in Herati's poetry serves as a tool for shaping ideologies and power relations. His linguistic choices, including

metaphors and images, allow the reader to delve into the depth of the meanings hidden within the text and, through that, to analyze the prevailing social and cultural structures.

In general, this analysis showed that Herati's poetry is not only a work of art but also a dynamic and critical discourse that leads to a deeper understanding of human and social conditions and serves the social life of the people in society. At the levels of description and interpretation, his poetic images possess innovative and rare creativity. At the level of explanation, the approach of his poems indicates that behind his poetry, rich with imagery, he holds a critical approach to social affairs and, at times, political matters. Religion, faith, the Sacred Defense, the front, the martyr, and martyrdom have a very high frequency in his poems. In the situational context, the occurrence of the Islamic Revolution and the outbreak of the imposed war caused Herati to express what was on his mind and in his thoughts without ambiguity or hesitation. In the examination of intertextuality, his poetry is influenced by Quranic and religious teachings, and he positions himself in opposition to imperialism, America, and the capitalist system. Therefore, his poems remain a focal point of attention for researchers and literature enthusiasts and possess the capacity to inspire future generations.

تحلیل گفتمان انتقادی اشعار سلمان هراتی در دو دفتر «از آسمان سبز» و «دری به خانه خورشید» بر اساس نظریه نورمن فرکلاف

فخرالدین گوهری^۱ و خدابخش اسداللهی^۲

۱. نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اردبیل، اردبیل، ایران. رایانامه: fgohari1553@gmail.com
۲. استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اردبیل، اردبیل، ایران. رایانامه: asadollahi@uma.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	این مقاله به بررسی روابط قدرت، هویت و ایدئولوژی اشعار سلمان هراتی (۱۳۳۸ش) در دو دفتر «از آسمان سبز» و «دری به خانه خورشید» با تأکید بر نظریه نورمن فرکلاف (۱۹۴۱) می‌پردازد. در این تحقیق، با تحلیل اشعار هراتی در سه سطح توصیف، تفسیر و تبیین، تلاش شده است تا شیوه بازتاب و نقد ساختارهای قدرت در عرصه جهانی و ایدئولوژی نوپای حاکم در جامعه، مورد بررسی قرار گیرد. سلمان هراتی (۱۳۳۸ش) از چهره‌های سرآمد شعر انقلاب اسلامی محسوب می‌شود. شعر او متعهد، صمیمی و بی‌پیرایه است. هراتی با ابیات بسیار ساده، ارزش‌های بی‌بدیل انسانی و مفاهیم عمیق روحانی را مطرح می‌کند، و اغلب شعرهای او اجتماعی است. نتایج نشان می‌دهد که هراتی با استفاده از زبان شاعرانه خود، به تبیین مسائل اجتماعی، فرهنگی و سیاسی زمانه خود همت گماشته، و از طریق ارایه تصاویر و نمادهای خاص، به نقد نابرابری‌ها و آسیب‌ها پرداخته است. در سطح توصیف این تحقیق، به واکاوی میزان تأثیر و تأثر هراتی از گفتمان انتقادی پرداخته شده است. این مطالعه با تطبیق مضامین و شیوه‌های زبانی اشعار هراتی با نظریه فرکلاف، بیان می‌کند که چگونه زبان به‌عنوان ابزاری بی‌بدیل برای نشان دادن نارضایتی و جستجوی عدالت اجتماعی به‌کار می‌رود و گفتمان‌های اجتماعی و سیاسی را که در بستر تاریخی و فرهنگی خاص خود شکل گرفته‌اند، بازتاب می‌دهد.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۲۸	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۱۰/۱۵	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۰۵	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۱/۰۱	
کلیدواژه‌ها: هراتی، تحلیل گفتمان انتقادی، تصویر، فرکلاف.	

استناد: گوهری، فخرالدین و دیگران. (۱۴۰۵). «تحلیل گفتمان انتقادی اشعار سلمان هراتی در دو دفتر «از آسمان سبز» و «دری به خانه خورشید» بر اساس نظریه نورمن فرکلاف». مطالعات بین‌المللی مقاومت، دوره ۱، شماره ۱، صص: ۵۶-۷۶. <https://doi.org/10.22091/jisr.2025.14380.1006>

۱. مقدمه

تحلیل گفتمان یک شاخه از مطالعات بین رشته‌ای است که در دهه‌های اخیر وارد عرصه علوم اجتماعی، علوم سیاسی، ادبیات و ... شده است. این گفتمان ریشه در تأویل گرایی، هرمنوتیک، زبان‌شناسی و جنبش انتقادی ادبیات دارد. تأکید رویکرد گفتمان انتقادی بر این نکته است که چه کسی، در چه موقعیتی و با چه هدفی از زبان بهره می‌گیرد. نظریه پردازانی مانند براون^۱، یول^۲ و فرکلاف^۳ برای اثبات نظریه تحلیل گفتمان کوشیده‌اند. در رویکرد فرکلاف، متون در سطوح توصیف، تفسیر و تبیین تحلیل می‌شوند.

بسیاری از آثار ادبی، محیط زندگی فردی، اجتماعی و سیاسی زمانه خود را بازتاب می‌دهند. زندگی و احوال اجتماعی شاعران نیز، خواسته و ناخواسته و به صورت آگاهانه یا ناخودآگاه بر آثاری که شاعر به وجود می‌آورد، تأثیر می‌گذارد. زیبایی‌ها و نازیبایی‌ها، موافقت‌ها و کشمش‌ها و پررنگ شدن یا نشدن نقش دین و مذهب باعث اعتلاء یا پسرفت در جامعه می‌شود. شاعران در تأیید یا انتقاد، وضع موجود را در آثار خویش بیان می‌کنند.

هراتی در کنار اشاره به معنا و اندیشه، تا حدودی به واج‌آرایی و تصویرسازی نیز، توجه دارد و به عبارتی تصویر در خدمت مضمون و اندیشه شاعرانه قرار دارد. ایشان مضامین و صور شعری خود را در حوزه اجتماعی و انسانی به تصویر کشیده است. درون‌مایه‌های اشعارش مفاهیمی چون وطن‌دوستی، انتظار، جنگ و مبارزه، حماسه، انفاق، شهید و شهادت، طبیعت، مقاومت، عاشورا، زادروز و دین باوری و مذهب را شامل می‌شود. تنوع ساختار اشعار هراتی مرهون خلاقیت‌های بی‌بدیل شاعرانه اوست. در اشعار سلمان، طبیعت سهم به‌سزایی در خلق نمادها دارد و آن بیشتر به جهت تولد و بالندگی او در دل طبیعت است. «او با هر لحظه رویش بهار، قد کشیده و بالنده شده، نفس او در نفس‌های جنگل گره خورده و آنچه از طبیعت در شعرهای او آمده حاصل تخیل و درک او با حواس پنج‌گانه‌اش می‌باشد. او با جنگل آواز می‌خواند و با شکوفه کردن درختان، ذوق و طبع او هم شکوفا می‌شود» (نظری و نیک‌آیین، ۱۳۹۴: ۱۲۵).

روش نورمن فرکلاف به سبب توجه به روابط قدرت در گفتمان و پرداختن به ایدئولوژی جنبه انتقادی دارد و در مقایسه با روش‌های دیگر تحلیلی، به تبیین مطلوب‌تر رابطه متن با جامعه می‌پردازد. در رویکرد «کرس»^۴ او علاقه زیادی به توصیف، تحلیل و نظریه‌پردازی در مورد رسانه‌های نشانه‌ای به خصوص رسانه‌های دیداری دارد. «ون‌دایک هم تلاش می‌کند به جای استفاده از تعبیر «تحلیل گفتمان انتقادی»^۵ برای ارجاع به رویکردهای انتقادی به گفتمان، اصطلاح «مطالعات گفتمانی انتقادی» را به کار ببرد» (محققی، ۱۳۹۵: ۱۲). فرکلاف با استفاده از این رویکرد، چگونگی ارتباط میان معنا و لفظ را در ساختار زبانی گفتمان بیان می‌کند و توضیح می‌دهد که «چگونه کلمات و ترکیب‌های زبانی، ایدئولوژی، ساختار قدرت و روابط سیاسی را منعکس می‌کنند و پدیدآورنده گفتمان، چگونه آگاهانه یا ناخودآگاه، گرایش‌ها و اعتقادات سیاسی و ایدئولوژیک خود را در کلمات و جمله‌ها آشکار می‌کند. شرایط سیاسی و اجتماعی هم با متن ارتباط دوسویه دارد و به همین سبب گفته می‌شود که گفتمان، به زمینه شکل می‌دهد و از عوامل زمینه‌ای نیز، شکل می‌پذیرد» (ر.ک: یورگنسن، ۱۳۸۹: ۶۶).

در این مقاله بنا است، تصاویر و ابعاد مضامین اجتماعی و انقلابی شعری هراتی از منظر توصیف، تفسیر و تبیین و بر اساس نظریه تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف بررسی شود تا علاوه بر مطالعه ادبی و درون‌متنی تصاویر شعری او، رابطه آنها نیز، با برون‌متن معلوم گردد، همچنین نشان داده شود که گفتمان شاعر تحت تأثیر کدام ایدئولوژی‌ها و سوبه‌های قدرت قرار می‌گیرد.

^۱ Brown

^۲ Yule

^۳ Fairclough

^۴ Kress

^۵ Van Dyke

^۶ Critical Discourse Analysis

۱-۱. ضرورت و اهمیت پژوهش

تحلیل‌گفتمان انتقادی اشعار سلمان هراتی بر اساس نظریه نورمن فرکلاف، از چند جنبه حائز اهمیت است. نخست: شعر به‌طور طبیعی به‌عنوان یک فرم ادبی، بازتاب‌دهنده واقعیت‌های اجتماعی و فرهنگی جامعه است؛ از این رو، با تحلیل‌گفتمان انتقادی، عمق معانی و مضامین نهفته و چگونگی تعامل زبان و قدرت در زمانه و اشعار او به دست می‌آید. این تحلیل به روشن شدن چالش‌ها و نابرابری‌های موجود اجتماعی زمانه هراتی کمک می‌کند. دوم: نظریه فرکلاف، زبان را به‌عنوان یک سازوکار اجتماعی که در شکل‌دهی به هویت‌ها و ایدئولوژی‌ها نقش دارد، در نظر می‌گیرد. با استفاده از این نظریه، پژوهش حاضر ضمن بازخوانی آثار ادبی و شاعرانه‌ای چون اشعار هراتی می‌تواند الهام‌بخش نسل جدیدی از فعالان اجتماعی و فرهنگی باشد و به بررسی چگونگی تأثیرگذاری اشعار هراتی بر شکل‌گیری هویت جمعی و فردی در جامعه ایرانی بپردازد و نشان دهد که چگونه این اشعار به‌عنوان ابزاری نیرومند برای مقاومت و نقد قدرت عمل کنند.

۲-۱. پرسش‌های پژوهش

۱. گفتمان انتقادی چیست و چگونه می‌تواند به تحلیل شعر سلمان هراتی کمک کند؟
۲. رویکرد نورمن فرکلاف در تحلیل متون ادبی چه ویژگی‌هایی دارد و چگونه می‌توان آن را در شعر هراتی مطابقت داد؟
۳. سلمان هراتی چگونه درک عمیق‌تری از مسائل اجتماعی و فرهنگی را در اشعار خود شکل می‌دهد؟
۴. پیامدهای فرهنگی و اجتماعی استفاده از تصاویر در شعر هراتی چیست؟

۳-۱. روش پژوهش

این مقاله، دو دفتر شعری «از آسمان سبز» و «دری به خانه خورشید» را بر پایه رویکرد تحلیل‌گفتمان انتقادی نورکلاف تحلیل می‌کند. ابتدا موضوعات کلی و محوری بحث، مشخص شده، سپس نمونه‌ها از دو مجموعه شعری مربوطه انتخاب می‌شود. کار اصلی پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی بر پایه همین شواهد می‌باشد.

۴-۱. پیشینه پژوهش

تاکنون پایان‌نامه‌ها و مقالاتی مختلفی با رویکرد تحلیل‌گفتمان انتقادی در خصوص بررسی متون ادبی صورت پذیرفته‌است؛ اما از آنجا که بحث‌های پیرامون این حوزه تا حدودی نو قلمداد می‌شوند، به تحقیق بیشتری در این حیطه نیاز دارد؛ از این رو، به معرفی اجمالی برخی از پژوهش‌های انجام گرفته در این حوزه پرداخته می‌شود.

فقیه ملک مرزبان و فردوسی (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل‌گفتمان انتقادی صوفیانه در گلستان سعدی» به بررسی این کتاب بر مبنای رویکرد تحلیل‌گفتمان انتقادی پرداخته‌اند. نویسندگان در این تحقیق، از نظریه‌ی هالیدی برای تحلیل متن و فرکلاف برای تبیین ابعاد گوناگون فرهنگی و اجتماعی و ارتباط آن با متن در سه سطح توصیف، تفسیر و تبیین استفاده کرده‌اند.

نظری (۱۳۹۸) در مقاله «بررسی اشعار سلمان هراتی در پردازش معنا و تصویر» به بررسی اشعار سلمان هراتی در پردازش معنا و تصویر پرداخته، و معتقد است که شعر سلمان در حوزه شعر ارزشی و انقلابی قابل بررسی است.

قنبری و فیروزیان (۱۳۹۹) در مقاله «تحلیل‌گفتمان انتقادی رمان چشم‌هایش از بزرگ علوی بر اساس نظریه نورمن فرکلاف» معتقدند که تجربه نویسنده از جهان اجتماعی بر اساس تقابل‌های دوگانه شکل گرفته‌است. بر این اساس، دال‌ها و عناصر دو گفتمان متفاوت چپ و راست، تابعی از اوضاع سیاسی-اجتماعی پیرامون آن است.

صابری‌مقدم و شریفیان (۱۴۰۲) در مقاله «تحلیل‌گفتمان انتقادی نوری در قطعه والی‌گدا» بدین باورند: در این قطعه در سطح توصیف، چگونگی تبیین ایدئولوژی و فکر شاعر با ایجاد روابط همنشینی و گاهی تضاد و متناقض و برقراری ارتباط بین واژگان تحلیل شده‌است.

با توجه به پژوهش‌های ذکر شده باید گفت در خصوص تحلیل‌گفتمان انتقادی در اشعار سلمان هراتی بر مبنای نظریه نورمن فرکلاف تحقیق مستقلی صورت نگرفته‌است.

۲. چارچوب نظری پژوهش

مبنای نظری این مطالعه، نظریه تحلیلی گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف است. تحلیل گفتمان که در زبان فارسی به سخن‌کاوی، تحلیل کلام و تحلیل گفتار نیز، ترجمه شده است «یک گرایش مطالعاتی بین رشته‌ای است که از اواسط دهه ۱۹۶۰ تا اواسط دهه ۱۹۷۰ در پی تغییرات گسترده علمی - معرفتی در رشته‌هایی چون انسان‌شناسی، قوم‌نگاری، جامعه‌شناسی خرد، روانشناسی ادراکی و اجتماعی، شعر، معانی، بیان، زبان‌شناسی، نشانه‌شناسی و سایر رشته‌های علوم اجتماعی و انسانی علاقه‌مند به مطالعات نظام‌مند ساختار و کارکرد و فرآیند تولید گفتار نوشتار ظهور کرده است» (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۷). فرکلاف گفتمان را از غیرگفتمان جدا می‌داند. گفتمان، بستری برای ظهور مفاهیم اجتماعی است. در این بستر، اظهارات و مطالب بیان‌شده گویای گزاره‌هایی درباره چگونگی، زمان و مکانی است که این مطالب بیان شده است. «گفتمان از نظر فرکلاف، کنش زبانی در ارتباط با سایر بخش‌های اجتماع است» (خسروی نیک، ۱۳۹۷: ۷۹).

قدرت و سلطه در تحلیل انتقادی گفتمان بحث می‌شود، منتهی این بحث در خصوص نفس قدرت نیست؛ بلکه بهره‌گیری ناصواب از سلطه و قدرت است که این موجب برتری قومی بر قوم و دست‌گیری می‌شود. از دیدگاه فرکلاف، این گونه استنباط می‌شود که گفتمان در ارتباط متقابل با ساختارهای اجتماعی و فرآیند ایدئولوژیک قرار دارد. در تحلیل گفتمان از طریق مفاهیمی چون قدرت و ایدئولوژی در کنار عواملی مانند بافت قدرت، روابط تاریخی، نهادها، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی از سطح توصیف به سطح تبیین می‌رسیم. «قدرت برتری طلبانه گروه‌های تحت سلطه را به انجام اعمالی و می‌دارد که انگار این اعمال طبیعی، عادی یا صرفاً بر پایه توافق و اجماع بوده است» (ون دایک، ۱۳۸۲: ۱۱۳).

موضوع دیگری که در تحلیل گفتمان مطرح می‌باشد، بحث ایدئولوژی است. امروزه ایدئولوژی مجموعه‌ای از اندیشه‌هایی است که به تشریح و سنجش مسائل اجتماعی می‌پردازد. در تحلیل انتقادی، میزان تلاش ایدئولوژیک یک نویسنده یا گوینده را برای حفظ هنجارهای اجتماعی یا تغییر وضع موجود شاهد هستیم. همچنین در بستر گفتمان انتقادی عنصر زبان را هم داریم که از طریق آن به بافت فرهنگی و تاریخی متن سوق داده خواهیم شد.

۲-۱. مدل سه‌بعدی فرکلاف

در الگویی که فرکلاف ارائه داده، هر نمونه از کاربرد زبان را رویدادی ارتباطی می‌داند که در یک مدل سه‌بعدی تحلیل می‌شود. مدل سه‌بعدی فرکلاف در تحلیل گفتمان انتقادی، ابزاری برای بررسی نحوه شکل‌گیری روابط قدرت و ایدئولوژی در متون است. «فرضیه ما این است پیوندی معنادار میان ویژگی‌های خاص متون، شیوه‌هایی که متون با یکدیگر پیوند می‌یابند و تعبیر می‌شوند و ماهیت عمل اجتماعی وجود دارد» (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۹۸). این مدل شامل سه سطح تحلیل است: توصیف، تفسیر و تبیین.

سطح توصیف: در این سطح، «بر ویژگی‌های زبانی متن تمرکز می‌شود. تحلیل‌گر به بررسی ساختار واژگانی، نحوی، و معنایی متن می‌پردازد. این شامل بررسی انتخاب لغات، ساختار جملات، نوع فعل‌ها و دیگر عناصر زبانی است که به درک معنای متن کمک می‌کنند» (ر. ک: محسنی و پروین، ۱۳۹۴: ۱۳۸-۱۳۷).

سطح تفسیر: در این سطح، «تحلیل‌گر به بررسی چگونگی درک متن توسط مخاطبان می‌پردازد. این شامل در نظر گرفتن دانش زمینه‌ای، پیش‌فرض‌ها، و باورهای مخاطبان است که بر تفسیر آنها از متن تأثیر می‌گذارد. همچنین در این سطح، به دنبال یافتن نشانه‌هایی از ایدئولوژی‌های مختلف و روابط قدرت در متن هستیم» (ر. ک: سلطانی، ۱۳۹۲: ۶۴).

سطح تبیین: در این سطح، «تحلیل‌گر به بررسی چگونگی تأثیر متن بر ساختارهای اجتماعی می‌پردازد. به عبارت دیگر، به بررسی این موضوع می‌پردازد که چگونه متن به شکل‌گیری، تثبیت یا تغییر روابط قدرت، ایدئولوژی‌ها، و ساختارهای اجتماعی کمک می‌کند» (ر. ک: محسنی و پروین، ۱۳۹۴: ۱۳۷-۱۳۶).

مدل سه‌بعدی فرکلاف به تحلیل‌گران گفتمان کمک می‌کند تا با بررسی دقیق ویژگی‌های زبانی متن، نحوه تفسیر و درک آن توسط مخاطبان، و تأثیر آن بر ساختارهای اجتماعی، به درک عمیق‌تری از روابط قدرت و ایدئولوژی در گفتمان دست یابند.

۲-۲. انواع سطوح تحلیل از نظر فرکلاف

مدل سه بعدی فرکلاف در رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی (CDA) به بررسی ارتباط بین زبان، قدرت و جامعه می‌پردازد. این مدل شامل سه بعد اصلی است که به تحلیل گفتمان کمک می‌کند:

۱. «بعد متن»: این بعد، به خود متن یا گفتار اشاره دارد. در این مرحله، تحلیل‌گر به بررسی ساختار زبانی، واژگان، جملات و ویژگی‌های بیانی می‌پردازد. هدف در اینجا شناسایی نحوه استفاده از زبان برای انتقال معنا و تأثیرگذاری بر مخاطب است.

۲. بعد کنش اجتماعی: این بعد، به فرآیند تولید و مصرف متن می‌پردازد. در این مرحله، تحلیل‌گر به بافت اجتماعی و فرهنگی که متن در آن تولید شده است، توجه می‌کند. این شامل بررسی نحوه توزیع قدرت، نقش رسانه‌ها و کنشگران اجتماعی در تولید معنا و گفتمان‌ها می‌شود.

۳. بعد بافت اجتماعی: این بعد، به ساختارهای اجتماعی و فرهنگی گسترده‌تر که بر تولید و مصرف گفتمان تأثیر می‌گذارد، می‌پردازد. در اینجا، تحلیل‌گر به بررسی روابط قدرت، نهادها، هنجارها و ارزش‌های اجتماعی می‌پردازد که بر شکل‌گیری گفتمان‌ها تأثیر می‌گذارند» (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۹۸ - ۹۷).

این سه بعد به هم مرتبط هستند و فرکلاف معتقد است که برای درک عمیق‌تر گفتمان‌ها، باید به هر سه بعد توجه کرد. تحلیل گفتمان انتقادی با استفاده از این مدل به بررسی چگونگی بازتولید و تغییر قدرت در جامعه از طریق زبان می‌پردازد و به تحلیل نحوه تأثیرگذاری گفتمان‌ها بر هویت‌ها و روابط اجتماعی کمک می‌کند.

۳. بحث و بررسی

۳-۱. شرایط سیاسی و اجتماعی (وقوع انقلاب اسلامی تا پایان جنگ تحمیلی)

شرایط سیاسی، اجتماعی از سال ۱۳۵۷ تا پایان جنگ تحمیلی در سال ۱۳۶۷، دوره‌ای پرتنش و تحول‌ساز در تاریخ معاصر ایران است. وقوع انقلاب اسلامی باعث تغییرات عمده‌ای در ساختار اجتماعی ایران شد. بسیاری از نهادهای اجتماعی قدیمی از بین رفتند و نهادهای جدیدی مانند جهاد، بسیج و کمیته‌های انقلاب اسلامی تحت تأثیر تفکر اسلامی شکل گرفتند. سینما، ادبیات و هنرهای تجسمی همگام با ارزش‌های اسلامی تغییر جهت دادند. جنگ ایران و عراق موجب مهاجرت و آوارگی بخشی از ایرانیان درگیر در شهرهای جنگی شد. زنان در انقلاب و جنگ نقش فعالی ایفا کردند. این دوره از تاریخ ایران نه تنها به دلیل وقوع انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی، بلکه به دلیل تغییرات عمیق اجتماعی و فرهنگی که به همراه داشت، تأثیرات بلندمدتی بر جامعه ایرانی گذاشت. این تحولات، باعث شکل‌گیری هویت جدیدی برای ایرانیان شد که تا به امروز ادامه دارد. یکی از پدیده‌های مهمی که در جهت‌دهی فکری نویسندگان و شاعران در دوران اخیر تأثیر داشت و به نوعی خالق ادبیات مقاومت و پایداری در کشور ما شده، مسأله دفاع مقدس است که در فاصله زمانی ۱۳۵۹ تا ۱۳۶۷ اتفاق افتاده است. ادبیات پایداری و دفاع مقدس در دوران جنگ رونق گرفت. نویسندگان و شاعران به توصیف واقعات جنگ و مقاومت پرداختند. در زمینه‌هایی همچون شعر، نمایشنامه، فیلمنامه، داستان، رمان و ادبیات کودک و نوجوان حرف‌های تازه‌ای گفته شد. این ادبیات با پشتوانه هویت دینی و آرمانی خود، در بسط و گسترش جهان‌بینی الهی نیز، مؤثر بوده است.

۳-۲. هراتی و نقد موضوعات اجتماعی

سلمان هراتی شاعری است که در آثارش به نقد موضوعات اجتماعی نیز، پرداخته است. ایشان با استفاده از زبان و تصاویر ملموس، به مسائل مختلفی از جمله شرایط اجتماعی زمان خود اشاره کرده است. هراتی با نگاهی نو و جسورانه، از عامیانه‌ترین واژه‌ها برای بیان مفاهیم دینی و اجتماعی استفاده کرده و ارزش‌های انسانی را برجسته می‌کند. هراتی در اشعار خود به نقد شرایط نابسامان جامعه،

۱) Text

۲) Discursive Practice

۳) Social Practice

پدیده غرب زدگی و تأثیر آن بر جامعه و فاصله طبقاتی می پردازد. وی برای بیان مفاهیم اجتماعی از نمادها و تصاویر استفاده می کند که به درک بهتر مفاهیم کمک می کند و با نگرش نو و جسورانه ای به مسائل اجتماعی می پردازد و از کلمات عامیانه برای بیان مفاهیم عمیق استفاده می کند. هراتی در شعری با عنوان «زمستانی دراز» به بیان رنج و سختی های ناشی از شرایط اجتماعی و سیاسی می پردازد. در اشعار دیگرش به مسائلی مانند فقر، بی عدالتی و فاصله طبقاتی اشاره می کند و با استفاده از نمادهایی مانند «خون» و «گل سرخ» به بیان مفاهیم اجتماعی می پردازد.

۳-۳. سطح توصیف

در این سطح، متن جدا از سایر متون و زمینه و شرایط اجتماعی مورد بررسی قرار می گیرد. تحلیل گر با توجه به واژگان و ساخت های متن، به دنبال سر نخ ها و سوژه هایی از عناصر رابطه ای و بیانی موجود در متن است. مضامین و تصاویر شعری شامل تشبیه، استعاره، مجاز، کنایه، تأکید و تکرار خبر، جملات خبری و متناقض نما است.

تشبیه

پیوند مشابهت بین دو امر یا بیشتر را که در صفت یا صفاتی مشترک باشند، تشبیه می نامند. «در تشبیه، کلام از سطح عادی به سطح ادبی ترقی می یابد. در تشبیه دو طرف امر با هم وجه اشتراک دارند. تشبیه آن است که چیزی را به چیزی در صفتی مانند کنیم» (همایی، ۱۳۸۱: ۲۲۷). سلمان هراتی در اشعارش از تشبیه اضافی، تشبیه اسنادی، تشبیه مفصل، تشبیه مجمل و به اعتبار طرفین مشبه حسی؛ مشبه به حسی، مشبه عقلی؛ مشبه به حسی، مشبه حسی؛ مشبه به عقلی، مشبه عقلی و مشبه به عقلی استفاده می کند.

«کنار شب می ایستم

چشم بر شمد سورمه ای آسمان می اندازم» (هراتی، ۱۳۶۸: ۵).

در اینجا، آسمان با تشبیه اضافی به انسانی مانند شده که پارچه سرمه ای به رو انداخته است. شاعر با توصیف «کنار شب» و «شمد سورمه ای آسمان»، فضایی رازآلود و شاعرانه خلق می کند. شب به عنوان نماد آرامش، سکوت و تفکر، می تواند به جست و جوی معنا و شناخت درونی اشاره داشته باشد. این تصویرسازی به مخاطب احساس نزدیکی به طبیعت و جهان را منتقل می کند. چشم انداز به آسمان، نماد جستجو برای امید، آرزو یا حقیقت است. آسمان سرمه ای به عمق و گستردگی وجود اشاره می کند. همچنین ممکن است به احساس تنهایی یا انزوا در برابر عظمت کیهان نیز، دلالت کند. این تضاد بین فرد و جهان بزرگتر، موضوعی رایج در شعر معاصر است.

«بهار غنچه سبزی است

که مثل لبخند باید

بر لب انسان بشکفتد» (هراتی، ۱۳۶۸: ۲۱).

در این شعر، تشبیه مفصل به کار رفته است. شاعر از واژه های ساده و زیبا استفاده کرده است که احساسات عمیق و مثبت را منتقل می کند. انتخاب واژه «بهار» می تواند نشان دهنده یک ایدئولوژی مثبت نگر باشد که به انسان ها امید و انگیزه می دهد. غنچه سبز به عنوان یک تمثیل برای انسان ها و لبخند به عنوان نمادی از شادی و خوشحالی به کار رفته است. شعر به طور غیر مستقیم به روابط قدرت میان انسان ها اشاره دارد. شکفتن غنچه سبز بر لب انسان می تواند نمادی از آزادی بیان و ابراز احساسات باشد.

«من مثل عصر روزهای دبستان

پر از کسالت و تردیدم» (هراتی، ۱۳۶۴: ۶۳).

در این تشبیه، مشبه حسی و مشبه به عقلی است. شاعر با استفاده از واژه هایی مانند «عصر»، «دبستان»، «کسالت» و «تردید» به خوبی احساسات و وضعیت روحی خود را منتقل می کند. انتخاب این واژه ها نشان دهنده حالتی از ناامیدی و کسالت است که فرد در آن قرار دارد. کسالت و تردید ممکن است ناشی از انتظارات اجتماعی یا فشارهای شغلی باشد.

«مثل غروب عمیقی گالش

با ما بگو

وقتی که در نماز می ایستی

پشت حصار ترس هجوم گرگ

چه می‌کاری؟» (هراتی، ۱۳۶۴: ۴۵).

در گیلگی به چوپان گالش می‌گویند. شاعر ضمن استفاده از نمادهای بومی، طبیعت و رمانتیسم، چوپان را به غروب عمیق تشبیه کرده است.

جملات خبری

«میزان توجه و تمرکز شاعر یا نویسنده از به‌کارگیری وجه خبری گویای آن است که شاعر یا نویسنده در جایگاه اطلاع‌دهنده واقع شده است و برای اطلاع رساندن به مخاطب از شعر به‌مثابه ابزاری قاطع استفاده کرده است. بسامد بالای وجه اخباری، قطعیت متن را بالا می‌برد و نشان دهنده میزان پابندی نویسنده به حقیقت گزاره‌هاست» (جویباری، ۱۳۹۴: ۲۳۴).

«دنیا در بستر نیرنگ

آرمیده است» (هراتی، ۱۳۶۴: ۸۹).

در این بند، وجه اخباری و کارکرد گفتمانی آن نشان می‌دهد که گوینده به وجود و یا عدم حالتی که از آن خبر می‌دهد، اطمینان دارد. شاعر با استفاده از واژه‌های «دنیا»، «بستر» و «نیرنگ» مفاهیم عمیق و پیچیده‌ای را به تصویر می‌کشد. واژه «دنیا» به معنای کلیت زندگی و جامعه است، در حالی که «بستر» به فضایی اشاره دارد که در آن این زندگی شکل می‌گیرد. واژه «نیرنگ» بار معنایی منفی دارد و نشان‌دهنده فریب، تزویر و عدم صداقت در روابط انسانی و اجتماعی است. نیرنگ به‌عنوان یک ابزار فریب، نشان‌دهنده سوءاستفاده از قدرت و نابرابری‌های اجتماعی است.

«آه دهانم

دهانم

از بوی گوشت مرده لزوج شده است» (هراتی، ۱۳۶۸: ۸).

واژه «آه» به‌عنوان یک علامت از اندوه و درد، نشان‌دهنده وضعیت روحی شاعر است. تکرار دهانم می‌تواند به‌نوعی تأکید بر این احساسات باشد و نشان‌دهنده ناتوانی در بیان احساسات یا تجربیات تلخ باشد. شعر نقدی بر وضعیت اجتماعی و سیاسی دارد. بوی گوشت مرده به فساد و نابرابری‌های بی‌جا مانده از گذشته در جامعه اشاره دارد.

تأکید و تکرار خبر

تکرار برخی از واژه‌ها در اشعار هراتی زیاد است. واژه‌هایی مانند خورشید، شهید جنگل سبز، آفتاب و ... زیاد استفاده می‌شود.

«جریب جریب زحمت است و حسرت

و سهم ناصرخان

هکتار هکتار محصول است و استراحت؟» (هراتی، ۱۳۶۸: ۱۶).

واژه زحمت نمایانگر تلاش و کوشش انسان‌هاست، در حالی که حسرت احساس ناامیدی و عدم تحقق آرزوها را نشان می‌دهد. شاعر با استفاده از عبارات جریب جریب زحمت و هکتار هکتار محصول، به تضاد بین زحمت و نتیجه‌گیری اشاره می‌کند. شاعر به وضوح به نقد وضعیت اجتماعی و اقتصادی پرداخته است. اشاره به سهم ناصرخان می‌تواند نشان‌دهنده نابرابری‌های اجتماعی باشد که در آن برخی افراد از منابع بیشتری نسبت به دیگران بهره‌مند هستند.

مجاز

مجاز از موضوعات ادبی‌ای است که از زمان پیدایش علوم بلاغی به جهت ارتقای رسایی و تأثیر سخن در نزد شنوندگان به آن می‌پرداختند. «سکاک می‌گوید مجاز کلمه‌ای است که در غیر ماوضع له استعمال شود با قرینه‌ای که از اراده کردن معنی حقیقت در این نوع، گوینده را منع کند. با ذکر مجاز حقیقت هم مطرح می‌شود و برای فهمیدن مجاز ابتدا باید حقیقت را دانست» (سکاک، ۱۴۰۷: ۱۶۱). «در ادبیات مرسوم است که واژه‌ها و جملات را در معنی اصلی به‌کار نبرند؛ اما اولاً باید قرینه‌ای وجود داشته باشد تا مقصود آن جملات فهمیده شود و ثانیاً باید بین معنای اولی (حقیقی) و معنای ثانوی (مجازی) لغت رابطه‌ای وجود داشته باشد که این رابطه را علاقه می‌گویند؛ یعنی مناسبت و پیوندی که دو چیز با هم دارند و همین پیوند سبب جابجایی آنها می‌شود». (ثروتیان، ۱۳۸۳: ۱۵۴).

«وقتی جنوب را بمباران کردند

تو در ویلای شمالی‌ات

برای حل کدام جدول بغرنج

از پنجره به دریا نگاه می‌کردی؟» (هراتی، ۱۳۶۴: ۵۳).

شاعر در اینجا کل را ذکر و اراده جزء کرده‌است.

«و با زبان مان مدت‌هاست

با ذکر بسم‌الله بیعت کرده‌اند» (هراتی، ۱۳۶۴: ۹۳).

شاعر در اینجا نیز، کل را ذکر و اراده جزء کرده‌است.

«سازمان هواشناسی

همیشه گزارش معتدل به دنیا می‌دهد» (هراتی، ۱۳۶۴: ۸۴).

شاعر در اینجا، محل را ذکر و اراده حال کرده‌است.

«انباری از براده آهن و اتم

که یک بار در ناکازاکی و هیروشیما بارید» (هراتی الف، ۱۳۶۴: ۳۶).

مجاز به علاقه مایکون از براده‌های آهن و اتم که به بمب تبدیل می‌شوند و بر سر مردم رها خواهند شد، سخن گفته‌است.

استعاره

نوعی از مجاز است که به جهت شباهت در یکی از صفات، لفظی به جای لفظ دیگر قرار می‌گیرد. استعاره هنری‌ترین شکل مجاز است که تخیل شاعرانه را به اوج می‌رساند و در زیبایی‌شناسی ادبی بسیار اهمیت دارد. «هیچ کدام از صور خیال شاعرانه به اندازه استعاره، در آثار ادبی به‌ویژه شعر اهمیت ندارند و صورت تکاملی و تلخیص شده هر تشبیه زیبا و مورد قبول، سرانجام به استعاره می‌انجامد» (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۸: ۱۱۸).

استعاره در شعرهای سلمان هراتی بسامد بالایی دارد و تقریباً در اغلب شعرهای او می‌توان استعاره را دریافت. تعداد

استعاره‌های شعر نسبتاً زیاد است. استعاره‌ها بیشتر از نوع تشخیص و جاندار هستند.

استعاره مصرحه:

«استعاره به‌کار بردن واژه‌ای به‌جای واژه دیگر به علاقه مشابَهت است یا تشبیهی است که از آن فقط مشبه‌به به‌جا مانده باشد؛ مانند شیر که استعاره از فرد شجاع و نرگس که استعاره از چشم است. به این نوع استعاره استعاره مصرحه می‌گویند» (شمیسا، ۱۳۷۰: ۱۴۵).

«هفتاد و دو آفتاب

به ادامه انتشار کهکشان

از روشنان مشرق زمین
بر آمدند» (هراتی، ۱۳۶۴: ۶۳).
هفتاد و دو تن از یاران کربلا مانند آفتاب از مشرق طلوع کردند.
«باید به آن طایفه پشت کرد
که دل خورشید را شکستند» (هراتی، ۱۳۶۴: ۲۳).
در اینجا، شاعر مشبه را که امام است را نیاورده و مشبه به یعنی خورشید را ذکر کرده است.
«برزیگر قدیمی این دشت
وقتی که کشت را در خطر دید
در باغ بذر حادثه افشاند» (هراتی، ۱۳۶۴: ۱۲۵).

شاعر به شخصیت برزیگر قدیمی اشاره می‌کند که نماد تجربه، دانایی و ارتباط عمیق با زمین و طبیعت است و به‌عنوان یک فرد فعال در این فضا، نشان‌دهنده نقش افراد در شکل‌دهی به سرنوشت خود و جامعه‌شان است. عمل او در افشاندن بذر حادثه نشان‌دهنده واکنش به تهدیدات و چالش‌هاست. بذر حادثه به‌عنوان یک استعاره، نشان‌دهنده آغاز یک تغییر یا تحول است.

استعاره مکنیه

«در استعاره مکنیه، مشبه را ذکر می‌کنند نه مشبه به را و آن را در دل و ضمیر خود به جاننداری تشبیه می‌سازند و سپس برای آنکه این تخیل به خواننده منتقل شود، یکی از صفات یا ملائمت‌ها آن جاندار را در کلام ذکر می‌کنند. مثل دست روزگار که در آن مشبه روزگار همراه با یکی از ملائمت‌ها مشبه به یعنی انسان که دست باشد، آمده است. به آن قسمت که گوینده در ضمیر خود روزگار را به انسان تشبیه کرده است، استعاره مکنیه می‌گوییم» (شمیسا، ۱۳۷۰: ۱۵۵).

«ترس تولد آفتاب

رعشه بر اندام خواب می‌افکند» (هراتی، ۱۳۶۸: ۱۸).

عبارت ترس تولد آفتاب نشان‌دهنده تضاد میان امید و نگرانی است. آفتاب به‌عنوان نماد روشنایی، زندگی و آغاز جدید، در کنار ترس قرار می‌گیرد که نشان‌دهنده عدم اطمینان و اضطراب است. در اینجا، ترس به‌عنوان یک احساس انسانی و رعشه به‌عنوان یک احساس فیزیکی و عاطفی به تصویر کشیده شده است که بر اندام خواب تأثیر می‌گذارد.

«گردبادهای مسموم می‌آیند

و می‌روند

تا باور باغ را مچاله کنند» (هراتی، ۱۳۶۸: ۳۴).

در اینجا نیز، شاعر با تعبیر باور باغ، استعاره زیبایی را رقم زده است.

کنایه

«کنایه عبارت یا جمله‌ای است که مراد گوینده معنای ظاهری آن نباشد؛ اما قرینه صارفه‌ای هم که ما را از معنای ظاهری متوجه معنای باطنی کند، وجود نداشته باشد» (شمیسا، ۱۳۷۰: ۲۳۵).

«ناگاه آن حرامی

با بغض و وسوسه چرخید

با خنجرش

فرق منور خورشید را شکافت» (هراتی، ۱۳۶۴: ۲۰).

حرامی کنایه از ابن ملجم و فرق منور خورشید کنایه از سر امام علی (ع) است.

«جنگل به نام تو می‌روید

جنگل به نام تو می‌رویاند

در فصل رستن و رستن

جنگل قیامت است» (هراتی، ۱۳۶۴: ۴۰).

این شعر، کنایه از میرزا کوچک خان جنگلی است.

«جایزه صلح را

به رجال یک چشم می‌دهید

و امنیت را در خاورمیانه اعلام می‌کنید» (هراتی، ۱۳۶۴: ۸۶).

رجال یک چشم، کنایه از یکی افراد مشهور رژیم صهیونیستی است که یک چشم داشت و مدعی دریافت جایزه صلح بود.

«امسال سال موش است

سالی که هزار نقشه برای مردم کشیدی

و نیرنگ را

در محضر موش اعظم تلمذ کردی» (هراتی، ۱۳۶۴: ۹۱).

شاعر، آدم‌های ترسو را با کنایه به موش مانند می‌کند و موش اعظم نیز، در اینجا کنایه از آمریکا است.

تحلیل واژگانی

تحلیل واژگانی به بررسی زبان و معنا در متون می‌پردازند؛ اما رویکردها و اهداف متفاوتی دارند. این نوع تحلیل، شامل موارد زیر است: ۱. بررسی اینکه چرا نویسنده یا گوینده از واژه خاصی استفاده کرده است و این انتخاب چه تأثیری بر معنا دارد. ۲. واژه‌ها ممکن است معانی مختلفی داشته باشند. تحلیل واژگانی به بررسی این معانی و نحوه تأثیر آن‌ها بر درک متن می‌پردازد. ۳. بررسی اینکه چگونه واژه‌ها در کنار یکدیگر قرار می‌گیرند و چگونه این ترکیب‌ها معنا تولید می‌کنند. ۴. برخی واژه‌ها بار معنایی خاصی دارند که می‌تواند احساسات یا ایدئولوژی‌های خاصی را منتقل کند.

متناقض‌نما

تناقض به‌عنوان یکی از عناصر خیال‌انگیز نمودن شعر همواره مورد استفاده شاعران قرار گرفته است. شاعر با استفاده از تناقض، مفاهیم عام و کلی را بیان می‌کند و از بیان مستقیم و ساده طفره می‌رود. هراتی از تناقض‌ها برای بیان محتوا و اندیشه‌های خود استفاده می‌کند و آن را وسیله‌ای برای آشنایی‌زدایی و هنجارگریزی قرار می‌دهد.

«از بی خطی

تا خط مقدم» (هراتی، ۱۳۶۴: ۷۰).

شاعر با واژه‌های بی خطی و خط مقدم تعبیر متناقض‌نما می‌سازد. پارادوکس‌های شاعر کارکرد دوگانه دارند؛ یعنی هم تأثیر فکر

و اندیشه شاعر را باز می‌تاباند و هم واقعه را جلوی دیدگان مخاطب به تصویر می‌کشد.

«با سکوت هم صدا شو

تا بشنوی» (هراتی، ۱۳۶۴: ۱۱۱).

با سکوت هم صدا شدن تعبیر متناقض‌نمایی است که شاعر برای آراستن کلام خود استفاده می‌کند. سکوت به خودی خود

پذیرای صدا نیست و شاعر در سکوت می‌خواهد هم کلام و هم صدا شود؛ یعنی در سکوت خیلی از حرف‌ها گفته خواهد شد.

۴-۴. تفسیر

در مرحله تفسیر آشکار می‌شود که فاعلان در گفتمان صاحب استقلال نیستند. در این مرحله، تلاش می‌گردد تا پیش فرض‌هایی که برای بررسی یک متن است، مورد تحلیل قرار بگیرد. «ارزش و ویژگی‌های متنی تنها با واقع شدن در تعامل اجتماعی است که جنبه واقعی می‌یابد و از نظر اجتماعی نیز عملی می‌شود. در اینجا است که متون بر اساس پیش فرض‌های مبتنی بر عقل سلیم بخشی از

دانش زمینه‌ای که به ویژگی‌های متنی ارزش می‌دهند، تولید و تفسیر می‌شوند این مرحله دوم کار ما یعنی تفسیر خواهد بود» (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۲۱۴).

تلمیح

تلمیح در لغت دیدن، نظر کردن و آشکار ساختن است و در اصطلاح علم بدیع «اشاره به قصه یا شعر یا مثل سائر است به شرطی که آن اشاره تمام داستان یا شعر یا مثل سائر را در بر نگیرد» (شمیسا، ۱۳۷۵: ۵). «از تلمیحات معمولاً استفاده سیاسی - اجتماعی می‌شود (مانند حافظ) یعنی تلمیح فقط به صرف تلمیح بودن به‌کار نمی‌رود» (همان: ۲۳). تلمیح يك عنصر برون‌متنی و عبارت است از اینکه شاعر در شعر به داستان یا افسانه یا واقعه‌ای تاریخی یا آیه و حدیثی اشاره کند.

«من همان بلال الکنم

در تلفظ تو ناتوان» (هراتی، ۱۳۶۴: ۱۲۲).

شاعر از یکی از اسطوره‌های اذان‌گویی یعنی بلال حبشی نام می‌برد که نقل شده از تلفظ برخی از کلمات نیز، ناتوان بوده است. با استفاده از نماد بلال، شاعر به‌نوعی نقد اجتماعی را مطرح می‌کند. شاعر با بیان ناتوانی خود در تلفظ، به ضعف‌های موجود در جامعه، عدم توانایی در بیان حقیقت‌ها یا حتی فراموشی ارزش‌های تاریخی اشاره دارد.

«و من آری من

برای بلقیس قصیده نمی‌گویم» (هراتی، ۱۳۶۴: ۱۲).

شاعر با تأکید بر «من» در ابتدای شعر، هویت فردی خود را به‌عنوان یک بیانگر احساسات و افکار معرفی می‌کند. در واقع، شاعر به وضوح می‌گوید که او یک فرد مستقل است و برای کسی غیر از خود (بلقیس) شعر نمی‌نویسد. بلقیس در این شعر نمادی از عشق، زیبایی، یا حتی ایده‌آل‌های اجتماعی است. با این حال، شاعر به صراحت اعلام می‌کند که برای بلقیس قصیده نمی‌گوید. این می‌تواند به معنای عدم تمایل به پیروی از انتظارات اجتماعی یا عا شقانه باشد و نشان‌دهنده نوعی نافرمانی یا عدم وابستگی به الگوهای مرسوم است.

«آدم را میل جاودان شدن

از پله‌های عصیان بالا برد

و در سراسیبی دلهره‌ها توقف داد» (هراتی، ۱۳۶۴: ۷۰).

«فَأَكَلَا مِنْهَا فَبَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى» (طه: ۱۲۱).

در این شعر، شاعر به بررسی مفهوم جاودانگی و چالش‌های انسانی می‌پردازد. میل جاودان شدن به جست‌وجوی انسان برای فرار از مرگ و دستیابی به ابدیت اشاره دارد. این میل می‌تواند نشان‌دهنده آرزوهای عمیق انسانی باشد؛ اما در عین حال با عصیان که به معنای نافرمانی و شورش است، تضاد دارد. عصیان به‌عنوان نماد نافرمانی، نشان‌دهنده تلاش انسان برای شکستن قید و بندها و جست‌وجوی آزادی است. اما در نهایت، توقف در سراسیبی دلهره‌ها نشان‌دهنده محدودیت‌ها و ترس‌هایی است که انسان را در مسیر زندگی متوقف می‌کند. این تضاد به نقد جامعه‌ای اشاره دارد که مانع تحقق آرزوهای افراد می‌شود.

بینامتنیت

بینامتنیت مفهومی است که به ارتباط و وابستگی متون به یکدیگر اشاره دارد. این مفهوم به این معناست که هیچ متنی به‌طور مستقل وجود ندارد و همواره تحت تأثیر متون دیگر، زمینه‌ها و بافت‌های اجتماعی و فرهنگی قرار دارد. «از نظر من، بینامتنیت اغلب شیوه‌ای برای ثبت شدن تاریخ در ماست؛ ما، دو متن، دو سرنوشت، دو روان. بینامتنیت شیوه‌ای است که تاریخ را به ساختارگرایی و متن‌ها و تفسیرهای یتیم و تنه‌ایش وارد می‌کند» (کریستوا، ۱۳۸۹: ۱۶۴).

تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف بر بررسی چگونگی شکل‌گیری معانی در متن‌ها و گفتمان‌ها تأکید دارد. در این راستا، بینامتنیت به‌عنوان یکی از ابزارهای کلیدی در تحلیل گفتمان به شفاف‌سازی ارتباطات اجتماعی، فرهنگی و سیاسی کمک می‌کند. فرکلاف بر این باور است که متون نه‌تنها معانی خاصی را منتقل می‌کنند، بلکه تحت تأثیر متون قبلی نیز، قرار دارند. بنابراین، تحلیل گفتمان باید به‌دنبال شناسایی این روابط بینامتنی باشد تا بتواند درک عمیق‌تری از معانی و ایدئولوژی‌های موجود در متن ارائه دهد. بینامتنیت به ما کمک می‌کند تا بفهمیم چگونه معانی در متن‌ها بازسازی می‌شوند. او معتقد است که گفتمان‌ها و ایدئولوژی‌ها در تعامل با یکدیگر تغییر می‌کنند. از آنجا که بینامتنیت به شناسایی روابط قدرت و ایدئولوژی‌های موجود در متن‌ها کمک می‌کند، تحلیل گفتمان انتقادی می‌تواند از این مفهوم برای نقد ایدئولوژی‌های حاکم استفاده کند. با بررسی نحوه ارجاع به متون دیگر و تأثیر آن‌ها بر فهم و تفسیر واقعیت، ساختارهای قدرت موجود را می‌توان به چالش کشید. بینامتنیت همچنین می‌خواهد به تحلیل سیاست‌های زبانی کمک کند. فرکلاف بر این باور است که زبان نه‌تنها وسیله‌ای برای ارتباط، بلکه ابزاری برای اعمال قدرت است. بررسی روابط بینامتنی نشان می‌دهد که چگونه زبان در خدمت ایدئولوژی‌های خاص قرار می‌گیرد و چگونه این ایدئولوژی‌ها از طریق زبان بازتولید می‌شوند.

«ما از خویش پرسیدیم

زیستن یعنی چه؟

و یاد گرفتیم بگویم

توکلت علی الله» (هراتی، ۱۳۶۴: ۳۷).

«وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا» (توبه: ۱۲۹).

این دو متن به‌نوعی با هم در ارتباط هستند و می‌توانند معانی و مفاهیم عمیق‌تری را به مخاطب منتقل کنند. شاعر در این شعر به وضوح از مفهوم توکل به خدا که در آیه قرآن آمده، استفاده کرده‌است. این اقتباس نشان‌دهنده تأثیر عمیق آموزه‌های دینی بر تفکر شاعر است. شعر با پرسش از معنای زیستن آغاز می‌شود و این نشان‌دهنده جست‌وجوی انسانی برای درک زندگی و هدف آن است. این جست‌وجو در نهایت به نتیجه‌ای می‌رسد که به توکل به خدا ختم می‌شود. آیه قرآن نیز بر اهمیت توکل بر خدا تأکید دارد و این هم‌راستایی، نشان‌دهنده یکپارچگی در فلسفه زندگی دینی و انسانی است.

«دورتر آن سوتر

دایره در مه

ماه و خورشید به هم آغشته

کوه‌ها سرگردان، آشفته

و زمینش دیگر

و زمانش دیگر

آسمانش را خورشیدی نیست» (هراتی، ۱۳۶۴: ۱۲۷).

در اینجا، توصیف «دورتر آن سوتر» و «زمینش دیگر» نشان‌دهنده تغییرات عمیق در جهان است. این تغییرات می‌توانند به‌نوعی به تحولات عظیم کیهانی یا اجتماعی اشاره کنند. در آیه قرآن نیز، به دگرگونی‌های بنیادین و نابودکننده‌ای اشاره می‌شود که در روز قیامت رخ خواهد داد. شاعر با عباراتی چون «کوه‌ها سرگردان، آشفته» وضعیت آشفته و بی‌نظم در جهان را به تصویر کشیده‌است. این تصویر به‌نوعی به بی‌ثباتی و عدم امنیت هم اشاره دارد. در آیه قرآن نیز با اشاره به دگتات زمین و کوه‌ها، تصویری از بی‌نظمی و آشفتگی در روز قیامت به نمایش گذاشته می‌شود. این هم‌پوشانی در معانی نشان‌دهنده نگرانی مشترک درباره وضعیت جهان و پیامدهای آن است. از نظر اجتماعی، هر دو متن می‌توانند بازتاب‌دهنده نگرانی‌های جمعی درباره تغییرات اجتماعی، سیاسی یا محیطی باشد.

ایدئولوژی و قدرت

گفتمان انتقادی فرکلاف به بررسی رابطه پیچیده و متقابل میان ایدئولوژی و قدرت می‌پردازد. در این رویکرد، ایدئولوژی به‌عنوان مجموعه‌ای از باورها، ارزش‌ها و نگرش‌ها در نظر گرفته می‌شود که نه تنها تفکر و رفتار افراد را شکل می‌دهد، بلکه بر ساختارهای اجتماعی و سیاسی نیز تأثیر می‌گذارد. «از نظر فرکلاف ایدئولوژی عبارت است از: معنا در خدمت قدرت» (یورگنسن، ۱۳۷۹: ۱۳۰). فرکلاف معتقد است که زبان نه تنها وسیله‌ای برای ارتباط است، بلکه ابزاری برای اعمال قدرت نیز به شمار می‌آید. گفتمان‌ها به شکل‌دهی به واقعیت‌های اجتماعی و سیاسی کمک می‌کنند و از این طریق، قدرت را تولید و بازتولید نمایند. به عبارت دیگر، آنچه گفته می‌شود و چگونه گفته می‌شود، بر توزیع قدرت در جامعه تأثیر می‌گذارد. ایدئولوژی‌ها به افراد هویت می‌دهند و نحوه دیدن و درک آن‌ها از جهان را شکل می‌دهند. این هویت‌ها به تقویت یا چالش ساختارهای قدرت موجود کمک می‌کنند. «هدف تحلیل گفتمان انتقادی تبیین قدرت و سلطه پنهان در زبان است. در این رویکرد، زبان محمل انتقال، تولید، بازتولید و تداوم یا حذف و تغییر قدرت است. قدرتی که به‌طور ایدئولوژیک در لایه‌های زبان پنهان است و تحلیل گفتمان انتقادی قصد دارد ضمن تحلیل نظام درونی زبان، از راه تفسیر و تبیین شالوده‌های سیاسی - اجتماعی مؤثر بر ساخت‌یابی و شکل‌بندی و صورت‌بندی زبان ماهیت رابطه‌ای گفتمان و قدرت و ایدئولوژی را آشکار سازد» (مرتضایی، ۱۴۰۱: ۵۴).

فرکلاف بر وجود گفتمان‌های متضاد تأکید دارد که هر یک سعی در مشروعیت‌بخشی به خود دارند. این گفتمان‌ها در سطوح مختلف (اجتماعی، سیاسی و فرهنگی) با یکدیگر رقابت می‌کنند و بر نحوه فهم و تفسیر واقعیت تأثیر می‌گذارند. در این راستا، ایدئولوژی‌ها به‌عنوان ابزارهایی برای تقویت گفتمان‌های خاص عمل می‌کنند. گفتمان انتقادی فرکلاف شامل شناسایی و تحلیل چگونگی شکل‌گیری ایدئولوژی‌ها و تأثیر آن‌ها بر رفتار اجتماعی و سیاسی است. فرکلاف بر این باور است که شناخت ایدئولوژی‌های حاکم، به چالش کشیدن آن‌ها و ایجاد تغییرات اجتماعی کمک می‌کند. او تأکید دارد که برای درک کامل ایدئولوژی‌ها و قدرت، باید به بافت‌های اجتماعی و تاریخی توجه کرد.

«و یک مجله خارجی

از قول یک فیلسوف خوشبخت

که از پنج سالگی تا هنوز «فراک» می‌بندد

نقل کرد:

انسان حیوان ناطقی است

که شراب می‌خورد

و دانس می‌رقصد

امروز

این تازه‌ترین تعریف انسان است

زمین

در کویرستانی خفته است

و تو تنها چشمه‌سار روشن این غربت رو به زوالی

تو همان بلالی

که از مأذنه این شوره‌زار

بانگ محمدی می‌افشانی» (هراتی، ۱۳۶۸: ۳۱).

۳-۵. تبیین

عامل اصلی و مؤثر بر فضای شعری شاعر و ابعاد ایدئولوژیک آن را می‌توان در نابسامانی اوضاع سیاسی و دخالت‌ها و رقابت‌های آشکار و پنهان عوامل خارجی در ایران و ضدیت تفکر با آمریکا و نظام لیبرالی و سرمایه‌داری جستجو کرد. «رابطه گفتمان‌ها با فرآیندهای مبارزه و مناسبات قدرت موضوع بحث مرحله سوم یعنی تبیین است» (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۲۱۴). برای تبیین گفتمان تصاویر شعری هراتی به موارد زیر می‌توان اشاره نمود:

- مفهوم بخشی ایدئولوژیک به نظام جدید اسلامی به‌عنوان نظام الهی.
- غیرطبیعی سازی ماهیت برنامه‌های حکومت طاغوتی پهلوی.
- مخالفت با نظام استکبار، ضدیت با تفکرات غربی و مبارزه با رویکرد استثماری.
- مخالفت با تفکرات اجتماعی به‌جا مانده از حکومت گذشته مثل نظام ارباب-رعیتی.
- استفاده از تصاویر درختان، گل‌ها و طبیعت، روستا و فصول سال مخصوصا بهار.
- استفاده از مضامین و مفاهیمی چون شهید و شهادت، عدالت، جنگ و دفاع. مقدس، وطن‌دوستی، دین‌باوری و مذهب، امام و انقلاب، انتظار موعود و عشق.
- استفاده شاعر از واقع‌گرایی و صراحت بیان.

«تبیین نشان می‌دهد که چگونه ساختارهای اجتماعی، گفتمان را تعیین می‌بخشند. همچنین گفتمان‌ها چه تأثیرات بازتولیدی می‌توانند بر آن ساختارها بگذارند؛ تأثیراتی که منجر به حفظ یا تغییر آن ساختارها می‌شوند؛ بنابراین تبیین، عبارت است از دیدن گفتمان به‌عنوان جایی از روند مبارزه اجتماعی در ظرف مناسبات قدرت» (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۲۴۵).

۴. نتیجه‌گیری

نظریه نورمن فرکلاف به‌سبب قابلیت اشتغال بررسی گفتمان در سطوح خرد و کلان، از جامعیت لازم برای شناخت و بازکاوی تصاویر شعری دارا است. به عبارت دیگر در پرتو این نظریه، تصاویر شعری را به‌طور همزمان می‌توان از دو جهت بلاغی و اجتماعی تحلیل و بررسی کرد. تحلیل گفتمان انتقادی شعرهای سلمان هراتی در دو دفتر «از آسمان سبز» و «دری به خانه خورشید» با استفاده از نظریه نورمن فرکلاف، نشان‌دهنده عمق و پیچیدگی زبانی این شاعر در انتقال مفاهیم اجتماعی و فرهنگی است. هراتی با بهره‌گیری از واژگان و تصاویر خاص، نه تنها احساسات و تجربیات شخصی خود را به‌تصویر می‌کشد، بلکه به نقد و بررسی مسائل اجتماعی، سیاسی و زیستی نیز می‌پردازد.

با توجه به رویکرد فرکلاف می‌توان دریافت که زبان در شعر هراتی به‌عنوان ابزاری برای شکل‌دهی به ایدئولوژی‌ها و روابط قدرت عمل می‌کند. انتخاب‌های زبانی او، از جمله استعاره‌ها و تصاویر به‌خواننده این امکان را می‌دهد که به عمق معانی نهفته در متن پی‌برد و از طریق آن به تحلیل ساختارهای اجتماعی و فرهنگی حاکم بپردازد.

به‌طور کلی، این تحلیل نشان داد که شعر هراتی نه تنها یک اثر هنری است، بلکه یک گفتمان پویا و انتقادی است که به فهم عمیق‌تری از شرایط انسانی و اجتماعی منجر می‌شود و در خدمت زیست اجتماعی مردمان جامعه قرار می‌گیرد. تصاویر شعری در سطح توصیف و تفسیر دارای خلاقیت‌های بدیع و کم‌نظیر است. در سطح تبیین نیز، رویکرد اشعارش نشان می‌دهد که او در پس شعر سرشار از صور خیال خود، رویکرد انتقادی به امور اجتماعی و گاهی نیز، در امور سیاست دارد. دین، مذهب، دفاع مقدس، جبهه، شهید و شهادت بسامد بسیار بالایی در اشعار او دارد. در بافت موقعیتی، وقوع انقلاب اسلامی و بروز جنگ تحمیلی سبب شده‌است که هراتی بدون ابهام و لکن آنچه که در اندیشه و ذهن دارد، بیان نماید. در بررسی بینامتنیت، شعر او تحت تأثیر آموزه‌های قرآنی و مذهبی است و او در نقطه تقابل با امپریالیست و آمریکا و نظام سرمایه‌داری قرار دارد. از این رو، اشعار او همچنان در کانون توجه پژوهشگران و علاقه‌مندان به ادبیات قرار دارد و قابلیت الهام‌بخشی نسل‌های آینده را دارا می‌باشد.

تعارض منافع

طبق گفته نویسنده، پژوهش حاضر فاقد هرگونه تعارض منافع است.

منابع

- ثروتیان، بهروز. (۱۳۸۳ش). فن بیان در آفرینش خیال. چاپ اول. تهران: نشر امیرکبیر.
- حسینی سروری، نجمه. (۱۳۹۳ش). تحلیل انتقادی گفتمان قصیده‌ای از سنایی غزنوی. «کهن‌نامه ادب پارسی»، سال ۵. شماره ۱ صص ۹۰-۶۷.
- خسروی نیک، مجید. (۱۳۹۷ش). گفتمان، هویت و مشروعیت: خود و دیگری در بازنمایی پرونده هسته‌ای ایران. ترجمه نیلوفر آقاابراهیمی. قم: لوگوس.
- سکاکی، ابویعقوب یوسف بن ابوبکر. (۱۴۰۷ه). مفتاح‌العلوم. د. م: دارالکتب العلمیة.
- سلطانی، علی اصغر. (۱۳۹۲ش). قدرت، گفتمان و زبان. چاپ چهارم. تهران: نشر نی.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۸۸ش). ادوار شعر فارسی. چاپ اول. تهران: نشر سخن.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۷۰ش). بیان. چاپ اول. تهران: انتشارات فردوس.
- ..... (۱۳۷۵ش). فرهنگ تلمیحات. چاپ پنجم. تهران: چاپ مجید.
- صابری مقدم، سید سعید؛ شریفیان، مهدی. (۱۴۰۲ش). تحلیل انتقادی گفتمان انوری در قطعه والی گدا بر اساس رویکرد نورمن فرکلاف. «مجله شعر پژوهی بوستان ادب»، دانشگاه شیراز. دوره ۱۵، شماره ۱، صص ۱۱۹-۱۴۲.
- فاطمی، حسین. (۱۳۷۹ش). تصویرگری در غزلیات شمس. چاپ دوم. تهران: نشر امیرکبیر.
- فرکلاف، نورمن. (۱۳۷۹ش). تحلیل انتقادی گفتمان. ترجمه فاطمه شایسته پیران و همکاران. چاپ اول. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
- فقیه ملک مرزبان، نسرين؛ فردوسی، مرجان. (۱۳۹۳ش). تحلیل انتقادی گفتمان صوفیانه در گلستان سعدی. «کهن‌نامه ادب پارسی»، سال ۵. شماره ۳. ۸۷-۱۲۰.
- قبری، رضا؛ فیروزیان، آپلین. (۱۴۰۰ش). تحلیل گفتمان انتقادی رمان چشم‌هایش از بزرگ علوی بر اساس نظریه نورمن فرکلاف. «فصلنامه علمی زبان پژوهی»، سال سیزدهم. شماره ۴۰. ۱۱۵-۱۴۲. doi: 10.22051/jlr.2021.33323.1933
- کریستوا، ژولیا. (۱۳۸۹ش). فردیت اشتراکی. ترجمه مهرداد پارسا. چاپ اول. تهران: روزبهان.
- محسنی، علی اکبر؛ پروین، نورالدین. (۱۳۹۴ش). بررسی گفتمان انتقادی در نهج‌البلاغه بر اساس نظریه نورمن فرکلاف (مطالعه موردی توصیف کوفیان). «پژوهش‌نامه علوی»، دوره ۱۶. شماره ۱۲. ۱۵۵-۱۳۳.
- محقق، عبدالمجید. (۱۳۹۵ش). تحلیل گفتمان انتقادی در کشف‌المحجوب هجویری (بر اساس نظریه نورمن فرکلاف). پایان‌نامه کارشناسی ارشد، یاسوج: دانشگاه یاسوج.
- مرتضایی، سیدجواد. (۱۴۰۱ش). بررسی تأثیر برون‌متن بر تصاویر شعری احمد شاملو بر اساس نظریه تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف، رساله دکتری، مشهد: دانشگاه فردوسی.
- نظری، ماه. (۱۳۹۸ش). بررسی اشعار سلمان هراتی در پردازش معنا و تصویر، «فصلنامه علمی تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی»، دوره ۱۱. شماره ۴. ۱۶۲-۱۳۷.
- نظری، ماه؛ نیک‌آیین، لیدا. (۱۳۹۴ش). بررسی نمادها در اشعار سلمان هراتی. «زیبایی‌شناسی ادبی»، دوره ۶. شماره ۲۵. ۱۴۲-۱۲۳.
- ون‌دایک، تون‌ای. (۱۳۸۲ش). مطالعاتی در تحلیل گفتمان: از دستور متن تا گفتمان‌کاوی انتقادی. ترجمه پیروز ایزدی و دیگران. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
- هراتی، سلمان. (۱۳۶۴ش). از آسمان سبز. تهران: حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی.
- ..... (۱۳۶۸ش). دری به خانه خورشید. تهران: صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران.
- همایی، جلال‌الدین. (۱۳۸۱ش). فنون بلاغت و صناعات ادبی. چاپ بیستم. تهران: نشر هما.
- یورگنسن، ماریان؛ فلیس، لوتیز. (۱۳۸۹). نظریه و روش در تحلیل گفتمان. ترجمه هادی جلیلی، تهران: نشر نی.

Resources

- Fairclough, N. (2000). *Critical Discourse Analysis*. Translated by Fatemeh Shayesteh Piran et al. 1st ed. Tehran: Center for Media Studies and Research. [In Persian].
- Faqih Malek Marzban, N., & Ferdowsi, M. (2014). *Critical Discourse Analysis of Mystical Discourse in Saadi's Golestan*. *Classical Persian Literature*, 5(3), 87-120. [In Persian].
- Fatemi, H. (2000). *Imagery in Shams' Sonnets*. 2nd ed. Tehran: Amirkabir Publishing. [In Persian].
- Ghanbari, R., & Firoozian, A. (2021). *Critical Discourse Analysis of Bozorg Alavi's Novel "Her Eyes" Based on Norman Fairclough's Theory*. *Scientific Quarterly of Language Research*, 13(40), 115-142. doi: 10.22051/jlr.2021.33323.1933 [In Persian].
- Harati, S. (1985). *From the Green Sky*. Tehran: Hozeh Honari of Islamic Propagation Organization. [In Persian].
- ..... (1989). *A Door to the House of the Sun*. Tehran: IRIB of the Islamic Republic of Iran. [In Persian].
- Homayi, J. (2002). *Rhetorical Techniques and Literary Devices*. 20th ed. Tehran: Homa Publishing. [In Persian].
- Hosseini-Sarvari, N. (2014). *Critical Discourse Analysis of an Ode by Sana'i Ghaznavi*. *Classical Persian Literature*, 5(1), 67-۹۰. [In Persian].
- Jørgensen, M., & Phillips, L. (2010). *Theory and Method in Discourse Analysis*. Translated by Hadi Jalili. Tehran: Ney Publishing. [In Persian].
- Khosravi Nik, M. (2018). *Discourse, Identity and Legitimacy: Self and Other in the Representation of Iran's Nuclear Case*. Translated by Niloofar Aghaebrahimi. Qom: Logos. [In Persian].
- Kristeva, J. (2010). *Communal Individuality*. Translated by Mehrdad Parsa. 1st ed. Tehran: Roozbehan. [In Persian].
- Mohagheghi, A. (2016). *Critical Discourse Analysis in Hojviri's Kashf al-Mahjoub (Based on Norman Fairclough's Theory)*. Master's Thesis, Yasouj: Yasouj University. [In Persian].
- Mohseni, A. A., & Parvin, N. (2015). *Critical Discourse Analysis in Nahj al-Balagha Based on Norman Fairclough's Theory (A Case Study of the Description of Kufians)*. *Alavi Research Quarterly*, 16(12), 133-155. [In Persian].
- Mortezaei, S. J. (2022). *Investigating the Effect of Context on Poetic Images of Ahmad Shamlou Based on Norman Fairclough's Critical Discourse Analysis Theory*. Doctoral Dissertation, Mashhad: Ferdowsi University. [In Persian].
- Nazari, M. (2019). *An Examination of Salman Harati's Poems in the Processing of Meaning and Image*. *Scientific Quarterly of Interpretation and Analysis of Persian Language and Literature Texts*, 11(4), 137-162. [In Persian].
- Nazari, M., & Nik Ayin, L. (2015). *A Study of Symbols in Salman Harati's Poems*. *Literary Aesthetics*, 6(25), 123-142. [In Persian].
- Saberi Moghaddam, S. S., & Sharifian, M. (2023). *Critical Discourse Analysis of Anvari's Ode "Vali-ye Geda" Based on Norman Fairclough's Approach*. *Journal of Poetry Studies (Bustan-e Adab)*, University of Shiraz, 15(1), 119-142. [In Persian].
- Sakkaki, A. Y. (1987). *Miftah al-Ulum*. No place: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Arabic].
- Sarvatiyan, B. (2004). *Rhetoric in the Creation of Imagination*. 1st ed. Tehran: Amirkabir Publishing. [In Persian].
- Shafiei-Kadkani, M. R. (2009). *Epochs of Persian Poetry*. 1st ed. Tehran: Sokhan Publishing. [In Persian].
- Shamisa, S. (1991). *Bayan (Rhetoric)*. 1st ed. Tehran: Ferdows Publications. [In Persian].
- ..... (1996). *Dictionary of Allusions*. 5th ed. Tehran: Majid Printing. [In Persian].
- Soltani, A. A. (2013). *Power, Discourse and Language*. 4th ed. Tehran: Ney Publishing. [In Persian].
- Van Dijk, T. A. (2003). *Studies in Discourse Analysis: From Text Grammar to Critical Discourse Analysis*. Translated by Pirouz Izadi et al. Tehran: Center for Media Studies and Research. [In Persian].

الدراسات الدولية في المقاومة

jjsr.qom.ac.ir

جامعة قم

تحليل الخطاب النقدي لقصائد سلمان هراتي في ديواني «از آسمان سبز» و«دری به خانه خورشید» استناداً إلى نظرية نورمان فركلاف

فخرالدين جوهرى^١ و خدابخش اسداللهي^٢

١. الكاتب المسؤول، طالب الدكتوراه في اللغة والأدب الفارسي، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، جامعة أردبيل، أردبيل، إيران. fgohari1553@gmail.com

٢. أستاذ في قسم اللغة والأدب الفارسي، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، جامعة أردبيل، أردبيل، إيران. asadollahi@uma.ac.ir

المعلومات المقالة	الملخص
نوع المادة: مقالة محكمة	يتناول هذا المقال دراسة علاقات القوة والهوية والأيدولوجيا في أشعار سلمان هراتي في ديواني «از آسمان سبز» و«دری به خانه خورشید» بالتركيز على نظرية نورمان فركلاف. يسعى هذا البحث، من خلال تحليل أشعار هراتي على ثلاثة مستويات: الوصف، والتفسير، والتبيين، إلى دراسة كيفية عكس ونقد بني القوة على الساحة العالمية والأيدولوجيا الناشئة السائدة في المجتمع. يُعد سلمان هراتي من أبرز شعراء الثورة الإسلامية. تتميز أشعاره بالالتزام والصدق والبساطة، حيث يطرح من خلال أبيات شعرية بسيطة قيماً إنسانية لا تقدر بثمن ومفاهيم روحانية عميقة، وتغلب الصبغة الاجتماعية على معظم أشعاره. تُظهر النتائج أن هراتي، باستخدام لغته الشعرية، سعى إلى تفسير القضايا الاجتماعية والثقافية والسياسية لعصره، ومن خلال تقديم صور ورموز معينة، قام بنقد حالات اللامساواة والعلل الاجتماعية. على مستوى الوصف، يدرس هذا البحث مدى تأثير الشاعر وتأثره بالخطاب النقدي. من خلال مطابقة مضامين وأساليب أشعاره اللغوية مع نظرية فركلاف، يبين لنا البحث كيفية استخدام اللغة كأداة فريدة للتعبير عن الرفض والسعي لتحقيق العدالة الاجتماعية، وكيف تعكس الخطابات الاجتماعية والسياسية التي نمت في سياقها التاريخي والثقافي الخاص.
تاريخ المقال:	
تاريخ الاستلام: ٢٠٢٥/١٠/٣٠	
تاريخ المراجعة: ٢٠٢٦/٠١/٠٥	
تاريخ القبول: ٢٠٢٦/٠١/٢٥	
تاريخ النشر: ٢٠٢٦/٠٣/٢١	
الكلمات الرئيسية:	
هراتي، تحليل الخطاب النقدي، الصورة، فركلاف.	

الاقْتباس: جوهرى وآخرون. (٢٠٢٦). «تحليل الخطاب النقدي لقصائد سلمان هراتي في ديواني «از آسمان سبز» و«دری به خانه خورشید» استناداً إلى نظرية

نورمان فركلاف». الدراسات الدولية في المقاومة، المجلد ١، العدد ١، صص: ٥٦-٧٦.

<https://doi.org/10.22091/jjsr.2025.14380.1006>

© المؤلفون.

الناشر: جامعة قم